

Bosanski franjevci i osmanski turski jezik u predmodernom dobu

Vjeran Kursar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

vkursar@ffzg.hr

Sažetak

U ovom radu govori se o razvoju interesa za učenje osmanskog turskog jezika u franjevačkoj Bosni u predmodernom razdoblju, prije početka njegovog sustavnog naučavanja u 19. stoljeću. Taj interes za službeni jezik države i organa vlasti bio je uvjetovan pragmatičnim razlozima. Prvi bosanski franjevac koji je znao osmanski turski, fra Filippo Bosnese, bio je zadužen da zastupa interese franjevačke Bosne u Istanbulu u prvoj polovini 17. stoljeća. Iako nemamo jasnih podataka o poznavanju jezika u 18. stoljeću, interes franjevaca za osmanski turski bio je velik, na što ukazuje uključivanje osmanskih turskih riječi, poslovice i fraza, kao i prevedenih i transliteriranih dokumenata u glavne franjevačke kronike fra Nikole Lašvanina i fra Bone Benića. Krajem 18. stoljeća fra Antun Tomić u Istanbulu skrbi o interesima Provincije Bosne Srebrene kao dobar poznavatelj osmanskog turskog. Na povratku u Bosnu on donosi sa sobom jednu rukopisnu knjigu, koju koristi kao čitanku za jezično usavršavanje. Jedanaest godina nakon Tomičeve smrti 1804., u njegovom matičnom samostanu Kraljevoj Sutjesci nastaje prva gramatika turskog jezika.

Ključne riječi: poznavanje osmanskog turskog jezika, osmanski turski tekstovi, bosanski franjevci

1. Uvod

Poznavanje osmanskog turskog jezika među franjevcima u Bosni u predmodernom dobu, prije 19. stoljeća i razdoblja reformi i modernizacije osmanske države, kada se osmanski turski počinje službeno podučavati u franjevačkim školama (od 1824.), bilo je iznimno rijetko. Općenito govoreći, osmanski turski jezik u osmanskoj Bosni nikada nije bio govorni jezik stanovništva, a njegovo poznavanje, pogotovo na razini višoj od govorne, nije bilo rašireno (Čaušević, 2014: 9-44). No, kao službeni jezik države, bio je u upotrebi u pismenoj komunikaciji s organima vlasti. Još 1867., jedanaest godina prije okupacije i kraja osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, hercegovački franjevac fra Petar Bakula u uvodnom poglavlju svojeg Šematizma u odjeljku "Obred i upotreba jezika" u Hercegovini, uz latinski, "domaći slavenski

jezik” i talijanski, kao jezik koji su franjevci koristili navodi i turski: “Svatko uviđa da nam je potreban i turski, jezik vlasti” (Bakula, 1970: 27). Dakle, iz pragmatičnih razloga bosanski franjevci imali su potrebu priučiti se i osmanskome turskom (Čaušević, 2014: 60). Isključivo oslanjanje na posrednike u komunikaciji s osmanskim organima vlasti nije se pokazalo pouzdanim ni isplativim.¹

2. Počeci

2.1. Fra Nikola Ogramić-Olovčić i turski rječnici

U našoj historiografiji u šturim crtama spominje se nekoliko primjera iskazanog interesa franjevaca za učenje i praktično korištenje osmanskog turskog jezika. Najstariji poznati primjer je molba fra Nikole Ogramića-Olovčića Požežanina (Fra Nicollo da Possega, kasniji bosanski biskup (1669-1701)) upućena 1665. godine tzv. Vjeroplodnici, odnosno rimskom Svetom zboru za promicanje vjere (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), koji je bio nadležan za katoličanstvo u osmanskim krajevima, za nabavu dva “iliriska” i dva turska rječnika (*due vocabularii Illyrici e dui Turcheschi*) za poučavanje novaka u nekim samostanima u Provinciji Bosni Srebrenoj, ne bi li se mogli sigurnije kretati turskim krajevima u kojima žive (Fermendžin, 1892: 512).² Danas ne znamo jesu li ti rječnici uopće poslani i jesu li stigili u Bosnu, i, ako jesu, kada se to dogodilo. Ipak, knjižnica franjevačkog samostana u Fojnici u svojem posjedu ima prvo izdanje klasičnog i do 19. stoljeća nenadmašnog trotomnog latinsko-tursko/arapsko/perzijskog, odnosno osmanskog turskog rječnika *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae, persicae* Franciscusa Meninskog, tumača bečkog dvora za “orijentalne jezike” i savjetnika, objavljenog u Beču 1680. (Batinić, 1913: 69).³ 15 godina nakon Ogramić-Olovčićeve molbe. Postojanje prvoklasnog rječnika osmanskog turskog jezika u samostanu pružilo je mogućnost zainteresiranim franjevcima za učenje službenog jezika države u kojoj su živjeli. Rezultati toga interesa postali su vidljivi uskoro.

2. 2. Tumač turskog jezika Fra Filippo Bosnese i samostan Santa Maria Draperis

Gualberto Matteucci u svojoj knjizi o franjevačkoj misiji u Istanbulu ranije spominje još jednog bosanskog franjevca po imenu fra Filippo Bosnese (Filip Bosnac), koji je toliko dobro poznao osmanski turski da je kao tumač turskog jezika pomagao fra Agostinu Boschettiju iz Padove, gvardijanu franjevačkog samostana Santa Maria Draperis na Galati u Istanbulu, po njegovom imenovanju na važnu

¹ Vidi: Kursar (2011).

² Usp. Jelenić (1990: 257); Čaušević (2014: 60).

³ Više o Meninskom i njegovom rječniku vidi u: Rothman (2021: 155-156).

funkciju prokuratora franjevačke misije u Svetoj zemlji 1637. godine. Fra Filip Bosanac je usto zastupao i interese Provincije Bosne Srebrene u osmanskoj prijestolnici (Matteucci, 1975: 123, 373).⁴ Nažalost u ovome trenutku nemam više saznanja o tom vrsnom poznavatelju osmanskog turskog jezika iz bosanskog franjevačkog reda.

Kao samostan koji je pripadao Redu male braće, Santa Maria Draperis je često pružao smještaj bosanskim franjevcima tijekom njihovih kraćih ili duljih boravaka na misijama u Istanbulu kao političkom središtu Osmanskog Carstva. Još od godine 1635. dva bosanska franjevca boravila su u tom samostanu sa zadatkom da u Istanbulu zastupaju interese Bosne Srebrene. Samostan im je pružao smještaj, dok su se sami morali pobrinuti za hranu i odjeću (Matteucci, 1975: 123, b. 43). Jedan bosanski franjevac po imenu Giona Brenner je i preminuo u tom samostanu u istanbulskoj Peri 27. listopada 1697., kako je zapisano u nekrologiju samostanske kronike.⁵ Nije poznato s kojom zadaćom je fra Giona (Jona) boravio u Istanbulu. Pretpostaviti se može da su i druge franjevačke delegacije i izaslanici iz Bosne prilikom boravka u Istanbulu također odsjedali kod subraće u Santa Mariji Draperis.⁶ U vezi s ovim samostanom krajem 18. stoljeća poimence se spominju dva bosanska franjevca. Bili su to fra Josip Tomić iz Kreševa (u. iza 1794.)⁷ i fra Antun Tomić iz Tuzle (u. 1804.), koji su zastupali interese svoje provincije na osmanskoj Porti. Fra Antun se isticao dobrim znanjem osmanskog turskog jezika, i o njemu će biti više riječi nešto kasnije. Spomenimo još da je i poznati franjevački kroničar fra Jako Baltić boravio u "Sv. Mariji" u misiji od 1847. do 1849., u vrijeme kada je u gradu na Bosporu živio i radio velik broj hrvatskih migranata (Baltić, 1991: 157-158). I on je dobro znao osmanski turski, a napisao je i gramatiku toga jezika za škole, koja je danas izgubljena (Čaušević, 2014: 62). Krajem 19. stoljeća u samostanu su boravili još fra Rafael Babić, fra Ivo Đebić Marušić, fra Florijan Nadarević i fra Paškal Dumančić, koji kao posljednji bosanski franjevac napušta Istanbul 1903. (Kursar, 2021: 143-144; Drljić, 1937: 351-353). Bilo je to vrijeme kada Istanbul više nije

⁴ Pijo Pejić "Filipa iz Bosne" ubraja među hrvatske franjevce u Svetoj zemlji, uz navod da je dobro znao turski i da je godinama boravio u Carigradu, gdje je obavljao važne poslove za svoju provinciju; vidi: Pejić (1977: 151).

⁵ Arhiv samostana Santa Maria Draperis, Istanbul. *Riassunto delle Cronache del Convento di S. Maria Draperis con accenni a fatti accaduti nel Convento di Chio e di Smirne a partire dall' anno 1700-1929*, str. 166. Treba doduše reći da prezime ovog franjevca ne izgleda bosansko, što bi mogao biti rezultat greške prepisivača kronike. Nakon stradanja u katastrofalnom požaru na Galati 1660. samostan je premješten u četvrt Pera.

⁶ Vidi: Kursar (2011).

⁷ Josip Tomić se nakon završetka misije u Istanbulu vratio u Bosnu, a kao čovjek blizak Austriji, po izbijanju austrijsko-osmanskog rata 1788. prebjegao je preko Save na habsburški teritorij. Ne bi li izbjegli probleme s osmanskim vlastima bosanski su franjevci razglasili njegovu smrt. Prema posljednjem poznatom dokumentu u kojem se spominje, može se zaključiti da je umro nakon 1794. Vidi: Barišić (2021: 46-50, 306 i *passim*).

bio političko središte relevantno za Bosnu, koja se od 1878. nalazila pod austro-ugarskom upravom. No, čini se da su postojeće veze i nakon promjene državnog okvira nastavile živjeti svojim životom još neko vrijeme. Što se tiče jezičnih pitanja, pretpostaviti se može da su franjevci koji su dulje vrijeme proveli u Istanbulu vladali i službenim jezikom prijestolnice, barem do neke razine.

3. Kroničari

3.1. Fra Nikola Lašvanin

Kao vjerojatno prvi prototurkološki prilog bosanskih franjevaca zanimljiv je odjeljak iz *Ljetopisa* fra Nikole Lašvanina (oko 1703–1750; ljetopis je pisan od 1726. do 1750.) naslovljen *Aliquot Turcica Proverbia* (“Nekoliko turskih poslovice”), koji donosi 20 poslovice i fraza svjetovnog i vjerskog karaktera (uključujući i četiri arapske), zapisanih latinicom i prevedenih na bosanski hrvatski jezik pisan bosančicom, i rjeđe talijanski ili latinski na latinici (devet primjera) (vidi: Prilog 1).⁸ Općeg dojma radi navesti ću dva primjera:

br. 6. *Eski duscman dost olamaz olursa durust olamaz.* – Stari neprijatelj ne more bit prijatelj; akoli bude, neće bit kako valja.

br. 9. *Her aghlamanun gulmesi vardur.* – Svaki plač ima veselje, oli: Plač slidi veselje.

Na temelju dvadeset poslovice i fraza zapisanih u *Ljetopisu* nije moguće odrediti je li Nikola Lašvanin doista poznao osmanski turski jezik, i, ako jest, na kojoj razini. Bosanski hrvatski prijevodi, koji su u pravilu duži i složeniji, te time i zahtjevniji, doimaju se autentično sudeći prema duhu i stilu. Prijevod je ispravan, dok je latinična transkripcija prilično dobro pogođena, u skladu sa tadašnjom talijanskom ortografijom (*duscman* < *düşman*, *iardumgi* < *yardımcı*, *ghieldin* < *geldin*). U prilog autorovom poznavanju jezika govori i razlikovanje arapskog od osmanskog turskog – uz muslimanski pozdrav *Aaleikoum essalam*, koji prevodi na latinski kao *Vos quoq. saluete*, Lašvanin dodaje na bosančici “Ovo je arapski.” Iako nije poznato gdje se Lašvanin usavršavao, vjerojatno je da je studirao teologiju i filozofiju u Italiji

⁸ Arhiv samostana Sv. Petra i Pavla, Gorica, Livno. Kut. 35, Rijet. 1. Nikola Lašvanin, *Kronika*, str. 175 (dalje: Lašvanin, *Kronika*). Lašvanin (2003: 297-298). Usp. Jelenić (1990: 257). Prve riječi u prve dvije fraze koje navodi Gavran danas više nisu vidljive u originalnom rukopisu koji se čuva u franjevačkom samostanu sv. Petra i Pavla na Gorici kod Livna. Gavran je u bilješki *a* koja se odnosi na prvu frazu i prvi redak teksta pribilježio sljedeće: “Odje je papir otrgnut pa sam tu riječ i prvi slog u sljedećoj poslovice pročitao prema Jeleniću.” (str. 297). Julijan Jelenić je prvi tekst *Ljetopisa* objavio 1914. i 1915. godine u *Glasniku Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* god. 26 (1914), str. 335-367, 555-583 i god. 27 (1915), str. 1-35, 269-312, kada je, kako se čini, rukopis bio u boljem stanju nego što je danas. Za “Nekoliko turskih poslovice” vidi Jelenićevo objedinjeno izdanje Lašvaninovog *Ljetopisa*: Jelenić (1916a: 113-114).

kao i drugi istaknuti bosanski franjevci. U njegovom jeziku uočljiv je jak utjecaj talijanskog vokabulara i sintakse. Jedno vrijeme bio je i učitelj novaka u fojničkom samostanu. Godine 1740. postao je gvardijan kreševskog samostana, a nakon isteka te dužnosti vraća se u matični fojnički samostan. Godine 1745. izabran je za kustoda Franjevačke provincije Bosne Srebrene, što je bila najviša službena pozicija u franjevačkoj Bosni, budući da je provincijal stolovao u habsburškoj Slavoniji i nije prelazio preko Save na osmanski teritorij (Kursar, 2020: 331). Ukoliko je znao osmanski turski, vjerojatno ga je naučio u Bosni. Obnašajući visoke dužnosti u franjevačkoj zajednici Lašvanin je u komunikaciji s osmanskim vlastima mogao imati koristi od znanja osmanskog turskog jezika, pa makar i površnog, što ga je moglo motivirati da svoje jezične kompetencije i proširi. Što se tiče bosanskog hrvatskog jezika *Ljetopisa*, broj posuđenih riječi osmanskog porijekla (tzv. turcizama) je prilično velik.⁹ Lašvanin preferira osmanske termine i u slučajevima kada prikladan ekvivalent u materinjem jeziku postoji. Iako ni to, kao ni odjeljak s turskim poslovicama, još uvijek ne potvrđuje znanje osmanskog turskog jezika, to u svakom slučaju u najmanju ruku upućuje na živ interes za osmanski turski i spremnost za uključivanje termina toga jezika u vlastiti materinji jezik. Lašvaninov *Ljetopis* bio je prva od triju velikih bosanskih franjevačkih kronika u 18. stoljeću, pa je ovakav pristup osmanskome turskom jeziku i znakovit. Kasniji kroničari, prije svega fra Bono Benić, koristili su Lašvaninov *Ljetopis* kao model i kao glavni izvor informacija. Stoga, fra Nikola Lašvanin figurira ne samo kao prvi, nego i kao najutjecajniji franjevački kroničar.

3.2. Fra Bonaventura (Bono) Benić

Fra Bonaventura (Bono) Benić (oko 1708–1785), autor je vjerojatno najcjenjenije franjevačke kronike 18. stoljeća, *Ljetopisa sutješkog samostana (Protocolum conventus Sutiscae)*, koji je uz dokumente rimokatoličke i franjevačke provenijencije koristio i “turske dokumente” (Benić, 2003: 119).¹⁰ Kao preteča modernih povjesničara, Benić je u svoju kroniku uključivao ne samo prijepise originalnih papinskih i franjevačkih dokumenata na talijanskom i latinskom jeziku, već i prijevode osmanskih turskih dokumenata na talijanski. Zahvaljujući svom iskustvu pregovarača i predstavnika bosanskih franjevaca pred osmanskim vlastima, kao gvardijan (obnašao je tu dužnost u sva tri franjevačka samostana), kustod i provincijal, Benić je

⁹ Iako Ivo Pranjković drži da je Lašvaninov jezik “čist” i da on svjesno izbjegava riječi stranog porijekla i “orijentalizme”, koje koristi samo ondje gdje ih nije mogao izbjeći, moj je dojam da je upotreba riječi osmansko-turskog porijekla više nego znatna i “opravdana” neizbježnošću. Vidi: Pranjković (2000: 42, 46).

¹⁰ Ovdje bih želio posebno zahvaliti fra Ivanu Nujiću s Franjevačke klasične gimnazije u Visokom na realizaciji digitalizacije rukopisa kronike fra Bone Benića u sklopu projekta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu “Franjevačka kulturna baština” u kojem sam sudjelovao (voditeljica Dolores Grmača, Odsjek za kroatistiku).

dobro razumio važnost i karakteristike osmanskih dokumenata. Posebnu je važnost pridavao legendarnoj ahdnami sultana Mehmeda II. Osvajača izdanoj na molbu fra Andela Zvizdovića, predstavnika bosanskih franjevaca tijekom ili nakon osvojenja Bosne 28. svibnja u Milodražu. Budući da originalni dokument sačuvan u arhivu fojničkog samostana u dataciji ne sadrži godinu, već samo dan i mjesec, ne može se sa sigurnošću utvrditi je li godina izdavanja bila 1463., godina osvojenja Bosne, ili 1464. kada se Mehmed II. vratio u Bosnu da izbací ugarske snage koje su upale u novoosvojenu osmansku provinciju nakon povlaćenja glavnine sultanske vojske (Boškov, 1977-1979: 101-102). U prijepisu talijanskog prijevoda ahdname u svojoj kronici, "Traduzione del Athnama, o sia Hattiscerifo di Milodrax," Benić se ipak odlučio za 1464. godinu: "Scritto agli 28 etc. Dato in Millodrax = alla nostra era 1464" (Benić, *Protocolum*, str. 158, Benić, 2003: 221). Uz iznimku ove intervencije kroničara, prijevod osmanskog turskog teksta je vjeran. U arhivu sutješkog samostana očuvana su dva ovjerena prijepisa ahdname na osmanskom turskom jeziku, no ni jedan od njih nema godinu izdanja. Prvi prijepis, *sûret-i 'ahdnâme-i hümâyûn*, ima naveden samo datum i mjesec izdanja, dok je na pozadini latinicom napisano *Atnama Milodraxca*.¹¹ Drugi prijepis nema naveden ni datum ni mjesto izdanja, no na poledini je navedeno *Copia Ahnname pod Milodražjem, date u vrime fetha*.¹² Kao nekadašnji gvardijan fojničkog samostana, a kasnije kao kustod i provincijal, Benić je mogao imati pristup i arhivu franjevačkog samostana i originalnom primjerku ahdname, te tamošnjim trima prijepisima.¹³ Ni jedan od njih nema godinu izdanja. Talijanskog prijevoda ahdname, koji je Benić dao u svojoj kronici, danas izgleda nema ni u sutješkom ni u fojničkom samostanu. Nadalje, postavlja se pitanje tko je i kada taj prijevod sačinio. Kako se prema mišljenju franjevaca radilo o tzv. utemeljiteljskom dokumentu bosanskog katoličanstva u osmanskoj Bosni ("founding charter"), taj je prijevod svakako morao postojati kao zaseban dokument čuvan uz ahdnamu. Kao takvog, Benić ga je uvrstio u svoju kroniku i više se puta na ahdnamu referirao kao na temelj svih kasnijih franjevačkih prava i povlastica, u franjevačkoj terminologiji *pactum regium*.¹⁴ Mnogi osmanski dokumenti u tome smislu također se pozivaju na ahdnamu kao ishodišnu točku za izdavanje kasnijih povelja i potvrđivanje postojećih prava i privilegija.¹⁵ Tri fermána izdana od sultana

¹¹ Arhiv samostana Sv. Ivana Krstitelja, Kraljeva Sutjeska (dalje: AKS), Tursko-arapski spisi, 3, sv. 8, 65 v. & r.

¹² AKS, Tursko-arapski spisi, 3, sv. 8, 66, v. & r.

¹³ Muzej samostana "Svetog Duha," Fojnica. Ahdnama. Arhiv samostana "Svetog Duha," Fojnica (dalje: AF), Turcica, Fasc. 8, 1253, 1254, 1255.

¹⁴ Usp. Matasović (1930: 62, 91); Jelenić (1990: 140); Džaja (1990: 153-155); Mandić (1971: 61, 74).

¹⁵ Matasović u registama osmanskih dokumenata fojničkog samostana navodi 17 takvih primjera. (Matasović, 1930: dok. 194, 270, 274, 315, 316, 330, 531, 613, 644, 922, 923, 990, 998, 1150, 1190, 1207, 1579).

Mahmuda I. (1730-1754) 1744., Mustafe III. (1757-1774) 1760. i Abdulhamida I. (1774-1789) 1783., koje je BeniĆ uključio u kroniku u talijanskom prijevodu, pozivaju se na "slavnu ahdnamu" (*La Gloriosa Ahdnama*) kao osnovu za potvrđivanje kasnijih privilegija i izuzeće od plaćanja "svih danaka" (Benić, *Protocolum*, str. 153-157, 249-251; BeniĆ, 2003: 166-68, 219-220, 331-334). Originali ovih dokumenata sačuvani su u arhivima samostana u Kraljevoj Sutjesci i Fojnici. Talijanski prijevod fermana iz 1744. (*Traduzione del commandamento di Sultan Mahmud diretto à Mehmed Pasca di Bossina fà supremo Visir, et al Mulà di Seraio*) čuva se u arhivu fojničkog samostana, i odgovara prijepisu.¹⁶ Budući da se radilo o dokumentima od prvorazrednog značaja, može se pretpostaviti da je prijevod djelo profesionalnog prevoditelja. Toj pretpostavci govori u prilog i vijest iz Benićeve kronike iz 1785. da je dubrovački *terdžoman* (osm. tur. *tercumân*, "dragoman") Michele Boxovich (Mihovil Božović), službeni prevoditelj Dubrovačke Republike, pomogao bosanskim franjevcima dobiti povoljnu bujruđiju bosanskog vezira Tevtedarovića Sarajlije, te je potom u ime fratara Kreševa, Sutjeske i Fojnice sastavio arzuhal (predstavku) upućen veziru protiv ubiranja harača od redovnika, na što je dobiven vezirov pozitivan odgovor (Benić, *Protocolum*, str. 254-256).¹⁷

Uključivanje prijevoda osmanskih dokumenata u jednu franjevačku kroniku uz bok onim rimskog i franjevačkog porijekla pokazuje da je BeniĆ imao razvijen osjećaj za stvarno stanje u kojem se franjevačka Bosna nalazila, razapeta između Rima kao duhovnog i Istanbula kao političkog centra. S druge strane, ovakav inkluzivan pristup dokumentima različitih provenijencija znatno je povećao vrijednost kronike kao povijesnog izvora, pružajući uvid u širi kontekst opisanih događaja.

Uključivanje prevedenih osmanskih dokumenata, kao i iznenađujuće velik broj posuđenica iz osmanskog turskog jezika u bosanskom hrvatskom tekstu kronike pisanom bosančicom, koji autor zove "ilirskim," otvara pitanje je li Bono BeniĆ znao osmanski turski jezik. BeniĆ je koristio osmanske posuđenice više nego ijedan franjevački kroničar njegovog doba, a davao im je prednost čak i kada su postojali sinonimi u njegovom materinjem jeziku, i to ne samo u specifičnom administrativnom i kulturno-civilizacijskom kontekstu, nego i u opisu svakodnevnice (Gavran, 2003: 19; Pranjković, 2000: 48). Pored upotrebe turcizama, odnosno riječi izvorno turskog, perzijskog i arapskog porijekla, BeniĆ je stvarao hibridne riječi dodavanjem sufiksa turskog porijekla *-luk* riječima neosmanskog, najčešće slavenskog porijekla, pri čemu su nastale novotvorenice kao što su *gospodarluk*, *izdajluk*, *krstjanluk* (Pranjković, 2000: 60). S druge strane, BeniĆ također često na osmansko-turske posuđenice dodaje hrvatske prefikse, sufikse i infinitivne dočetke (Pranjković, 2000: 60-61). Prema sudu Ive Pranjkovića, "ponajveća osebujnost Benićeve jezika jest

¹⁶ AF, Turcica, fasc. 4, 647.

¹⁷ Usp. BeniĆ (2003: 338-338, 340).

izuzetno velik broj orijentalizama, čak i po desetak na jednoj stranici” (Pranjaković, 2000: 60). Izuzetno česta upotreba riječi osmanskog turskog porijekla nije nužno morala značiti i poznavanje tog jezika. Kao istaknuti franjevački čelnik i predstavnik Beniće je imao brojne kontakte i susrete s predstavnicima vlasti, što ga je moglo potaknuti da usvoji velik broj termina iz toga jezika i bez njegovog konkretnog poznavanja. No, postoji još jedan bitan element koji ukazuje na Benićevo velik interes za osmanski turski. Riječ je o “prokletom otpisu iz pera Madena ili Tevterdara” na inače pozitivan ferman sultana Abdulhamida iz 1783., koji donosi *ad litteram*, na turskom, u latiničnoj transliteraciji, i u talijanskom prijevodu, odnosno tumačenju (vidi: Prilog 2) (Benić, *Protocolum*, str. 251-252; Benić, 2003: 334-335). Dok su prijevodi osmanskih isprava na talijanski najvjerojatnije djelo profesionalnih tumača, postavlja se pitanje tko bi radio latiničnu transliteraciju osmanskog turskog teksta i u koju svrhu. Profesionalni tumač, dragoman, vjerojatno ne bi radio latiničnu transliteraciju za potrebe samog prevođenja. S druge strane, čak i da ju je napravio, ne bi je isporučivao naručitelju prijevoda zajedno s prijevodom. Osoba koja nije znala ili učila osmanski turski ne bi imala nikakve koristi od transliteriranog teksta. Stoga, postoje dvije mogućnosti: 1) transliteraciju je napravio autor talijanskog prijevoda, vjerojatno dubrovački konzul Đuro Curić, koji je ishodio spomenuti ferman iz 1783., a i sam je bio profesionalni dragoman prije imenovanja na dužnost konzula, ili je to učinio neki dragoman iz dubrovačkog konzulata; u tom slučaju transliterirani tekst je napravljen na zahtjev naručitelja prijevoda, možda samog Beniće, za potrebe učenja jezika (ako nije bila posrijedi puka znatiželja, što ipak držim manje vjerojatnim); 2) transliteraciju je na temelju originalnog dokumenta, kojem je imao pristup, načinio sam Benić; to bi značilo da je Benić dobro poznao osmanski turski jezik i arapsko pismo. Nažalost, osmanski turski original dokumenta, koji bi pružio priliku za temeljitu analizu transliteriranog teksta, nije očuvan, odnosno ja ga nisam uspio locirati u arhivu sutješkog samostana, gdje se čuvaju kronika i originalni ferman.

Pitanje razine Benićevo znanja osmanskog turskog do pronalaska drugih vijesti nećemo uspjeti riješiti, pa se u najmanju ruku možemo zadovoljiti Gavranovom pretpostavkom da je “možda ... znao ponešto i turski, jer transkribira latinicom jedan turski dokumenat” (Gavran, 2003: 14). U svakom slučaju, značajan je fenomen da je Benićevo kronika četverojezična jer uz dvije trećine bosanskog hrvatskog teksta, materinjeg jezika kroničara, te dijelove pisane talijanskim i latinskim, jezicima rimokatoličanstva, sadrži i odjeljak pisan službenim jezikom države – osmanskim turskim.¹⁸ Ovakav interes i odnos Bone Beniće prema osmanskome turskom jeziku tim je značajniji budući da je riječ o autoru, u historiografskom i estetskom pogledu, najvrijednije bosanske franjevačke kronike, koji je osim pažljivog promatrača, dobrog povjesničara i poliglota, osobno bio i protagonist mnogih događaja koje opisuje.

¹⁸ Usp. Gavran (2003: 24).

4. Fra Antun Tomić i prva "čitanka" osmanskog turskog jezika u franjevačkoj Bosni

Za usluge prevođenja franjevci su se uglavnom oslanjali na strane diplomate i njihove dragomane, nešto rjeđe i domaće trgovce vične osmanskom turskom jeziku, koji su poslom putovali u Istanbul. To je često znalo biti izvor komplikacija i nezadovoljstva, pa su franjevci ponekad uzimali stvari u svoje ruke i svoje probleme osobno rješavali na Porti. Ni to, međutim, nije uvijek bilo bolje rješenje. Misija fra Josipa Tomića iz Kreševa na osmanskoj Porti 1783., s druge strane, završila je uspješno, i Tomić se vratio u Bosnu s povoljnim fermanom. Pritom je uživao veliku pomoć i potporu dubrovačkog konzula Đure Curića (Georgio Zurich), koji mu je, uz diplomatsku konzularnu pomoć, posudio i novac potreban za izdavanje fermana. U znak zahvalnosti, fra Josip Tomić se založio da Provincija Bosna Srebrena ishodi od Svete stolice počasni naslov viteza za dubrovačkog konzula, čemu je papa Pio VI i udovoljio (Kursar, 2010: 381-382). U pismu upućenom upravi Provincije Bosne Srebrene iz samostana Santa Maria Draperis u četvrti Pera u Istanbulu 18. listopada 1783., fra Josip Tomić svesrdno je predložio uzimanje u službu kao predstavnika Bosne Srebrene u Istanbulu fra Antuna Tomića iz Tuzle, iznimnog franjevca poštovanog od europskih diplomata i vjerskih dostojanstvenika:

Uime Fratra darxat ovdi kako vidim vertenze di mundo, e necesarisimo, i sad zasad istinuvam kaxem Senza veruna passione danie apoposito nijedan ko O Fr Antun Tomich iz Tuzle ovdi poznan; od mene pricazan a sva Ecelenza Boilo, Mons[i]g[no]re, e questi religiosi koi-suga vidli, religioso compito omnibus, naisko falioga i faliga prez pristanka Sig[no]r Federico Kirico da qui a. 3. anni Sucesore di Sig[no]r Georgio Zurich, i ovie Federico pastorak del Secretario del Internuncio, eligato in parentela con primari Sig[no]ri di Pera, e Dragomani, zatovam velim da bi otaz Fr Antun bio nai probitačni ajurie namaco gramaticu i librette per studiar lingva Turca, i gene dobro oporavizo zastomuje Bog dao Talenat amlad bascie poso zagnega ... (Jelenić, 1913: 55).

Preporuka fra Josipa Tomića bila je prihvaćena, i fra Antun Tomić je potom nekoliko godina zastupao interese bosanskih franjevaca u osmanskoj prijestolnici, kao *rerum Bosnensium agens*, kako je navedeno u sutješkom Necrologiumu povodom njegove smrti.¹⁹ Fra Antun Tomić je očigledno bio dobro povezan s dubrovačkim diplomatima, od konzula Đure Curića, čijeg je sina Mateja Nikolu (Mattheus Nicolaus) krstio u crkvi Santa Maria Draperis 1786. godine (Kursar, 2021: 88), do

¹⁹ AKS, IV/1 - Nekrologij (Nek. 1), str. 46. Usp. Jelenić (1916b: 355).

Curicevog zamjenika i nasljednika Federica Chirica, člana istanbulske levantinske dragomansko-konzulske obitelji dubrovačkih korijena.

Antun Tomić je nabavio knjige i gramatiku za učenje turskog jezika, što mu je, izgleda, dobro išlo. Jedna od knjiga koje je fra Antun Tomić donio iz Istanbula u Bosnu čuva se danas u arhivu samostana u Kraljevoj Sutjesci.²⁰ Prema Tomićevoj bilješci na unutrašnjoj stranici korica, knjigu je kao poklon dobio od prijatelja u Istanbulu 1787. godine (vidi: Prilog 3). Tu je Tomić i naveo svoj službeni naslov: *P. Fr. Antonius Thomich a Salinis Constantinopoli degens, apud aulam Othomanicam Provi[nci]ae Bosnae rerum agens.*

Sadržaj knjige naslovljene *Hikâyet-i Temîm Dârî* priča je o avanturama palestinskog kršćanskog trgovca koji je u vrijeme proroka Muhameda posjetio Medinu, prešao na islam, ondje se naselio i postao jedan od bliskih Muhamedovih drugova (*ashab*). Prema muslimanskoj tradiciji, uz Temîma Dârîja vezano je uvođenje nekih važnih muslimanskih institucija, poput držanja propovijedi i uvođenje propovjedaonice - *mimbera* u prorokovu džamiju. Po smrti kalifa Omera Temîm Dârî se vratio u Palestinu u okolicu Hebrona, gdje je i umro. Temîm Dârî se javlja u hadisima, a postao je i glavni junak vrlo popularnih priča fantastičnog karaktera raširenih diljem Bliskog istoka i Sjeverne Afrike, od Magreba i muslimanske Španjolske do Osmanskog Carstva (Bellino, 2009; Özkan, 2011; Lecker, 2000, Yeşil, 2006). Iako postoje određena odstupanja u različitim verzijama rukopisa i na različitim jezicima, osnova koju sve verzije slijede jest priča o ženi koja traži dopuštenje za novi brak od kalifa Omera budući da joj je muž nestao, a ona je bila još mlada i k tome s djecom. Kalif joj propisuje pridržavanje perioda od sedam godina uz dodatak perioda zvanog *iddet* od četiri mjeseca i deset dana čekanja na povratak nestalog supruga. Po isteku toga razdoblja žena se ponovo udaje, no navečer istoga dana njen izgubljeni muž, Temîm Dârî, iznenada se pojavljuje. Vlastita žena ga ne prepoznaje, on se sukobljava s njenim novim mužem, pa ujutro nakon krizne noći svo troje izlaze pred kalifa Omera, koji ih sasluša. Tijekom saslušanja Temîm Dârî objašnjava kako ga je uvečer na dan nestanka oteo džin, i da je preostalo vrijeme proveo u zarobljeništvu džinâ a potom i u drugim fantastičnim avanturama. Tijekom svojih putešestvija susreće se s nadnaravnim bićima poput džinâ, muslimanskog antikrista Deccâla, mitskog al-Hızira, legendarnog kralja Sulejmana (Solomon), i proroka İlyasa (Ilija). Po svršetku pripovijedanja Temîma Dârîja kalif Omer je presudio u njegovu korist, i dao mu za pravo da uzme natrag ženu i djecu. Ove priče bile su izuzetno popularne u narodu, i, uz fantastični i zabavni karakter, u stilu žanra "Tisuću i jedne noći," nudile su i osnovnu pouku o društveno prihvatljivom ponašanju, moralnosti i vjeri (Bellino, 2009; Özkan, 2011).

Do sada najtemeljitiju analizu postojećih tekstova na osmanskome turskom jeziku napravio je Mustafa Uğurlu Arslan u svojoj doktorskoj disertaciji "Türk

²⁰ AKS. *Hikâyet-i Temîm Dârî*, Franjevačka knjižnica Sutjeska, br. 112.

Edebiyatında Temîmü'd-Dârî Hikâyeleri,” gdje je pobrojao 19 prijepisa toga djela, te priložio pet kompletno transliteriranih tekstova (Arslan, 2015). Sutješki primjerak je zaseban i svojim početkom ne odgovara ni jednom od navedenih i ukratko opisanih 19 prijepisa (vidi Prilog 4). Od pet transliteriranih tekstova sadržajno i stilski sutješki je primjerak najbliži onom koji se čuva u Istanbulu u knjižnici Atatürk Kitaplığı pod signaturom BEL-YAZ-K0003 (Arslan 2015: 721-732). Sutješki rukopis ima 45 stranica, od toga 23 dijelom pogrešno numeriranih, s po 13 redaka na stranici, čime više nego dvostruko nadmašuje primjerak BEL-YAZ-K0003 iz Atatürk Kitaplığı, koji ima 20 stranica s po 12 redaka.

Početak teksta glasi:

*Bismillah al-rahman al-rahîm.
Râvî-i şîrîn-makâl şöyle rivâyet ider kim ahir*

Kraj teksta:

*görüüb ve rahât oldı bu hikâye dahi bu arada tamâm
oldı.*

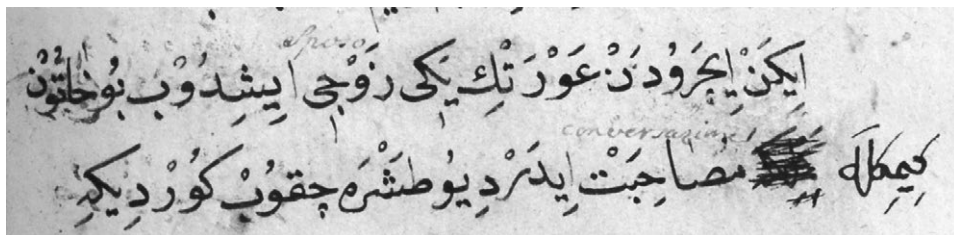
Tekst je pisan vrlo čitkim pismom i vokaliziran, što je uvelike olakšavalo čitanje početnicima kojima bi u pravilu nevokalizirani arabicom pisani tekst predstavljao velik izazov i doprinosio nesnalaženju između više opcija koje ostaju otvorene zbog odsustva kratkih vokala. Na taj način čitko pisani i vokalizirani bili su jedino primjerci Kur'ana, gdje je ispravno čitanje bilo od krucijalne važnosti i nije moglo biti prepušteno slučaju. Takav pristup ovome rukopisu, stoga, mogao je značiti, po mojem mišljenju, da je bio namijenjen za učenje osmanskog turskog. Iz brojnih bilješki u knjizi vidljivo je da ju je Tomić pažljivo čitao, podvlačio nepoznate riječi, a na marginama ili u tekstu zapisivao talijanski prijevod. Na pojedinim stranicama je neke riječi pokušavao sam ispisati arabicom na margini, no razlika u rukopisu profesionalnog pisara i početnika je jasna, a negdje je neuspjeli pokušaj križao i pokušavao iznova (str. 12, 13, 14). Negdje je osmanske turske riječi transliterirao.

Primjeri:

str. 7 خبر – *aber*, “vijest” (Ovdje je možda riječ o bosniziranoj posude-nici.)

str. 5 *musâhibet – conversazione*, “razgovor”
zevci – sposo, “suprug/supruga”

Slika 1. *Hikâyet-i Temîm Dârî*, str. 5

str. 23²¹ *nebh – latrare*, osm. tur. “zavijanje ili cviljenje psa, lajanje,” tal. “lajanje”
 (vidi: Prilog 5)

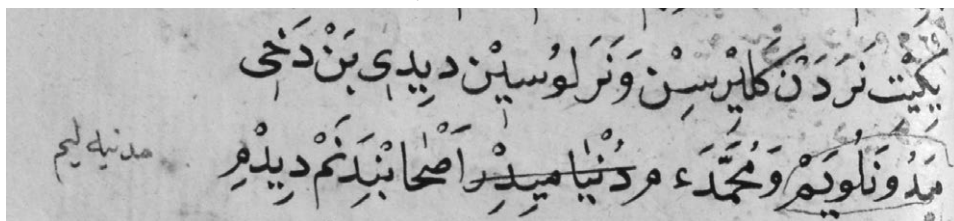
Posebno je zanimljiv primjer intervencije u citirani vulgarni govorni jezik koji je očigledno odudarao od jezika koji je Tomić slušao i naučio u Istanbulu kao osmanski turski standard. U rečenici

str. 32 Yigit “Nereden gelirsin ve nerelüsün” didi, ben dahi
 “Medünelüyem.”

Vitez je pitao: “Odakle dolaziš i odakle si?” Ja sam [odgovorio]: “Ja sam iz Medine.”

Tomić je zaokružio riječ *Medünelüyem* i na margini vjerojatno kao ispravak napisao *Medineliyim* (doduše bez kratkih vokala).

Slika 2. *Hikâyet-i Temîm Dârî*, str. 32

Navedeni primjeri svjedoče da je Antun Tomić doista dobro poznao osmanski turski jezik i predano radio na njegovom usavršavanju. Knjiga koju je donio iz Istanbula kao poklon, po svemu sudeći, služila je kao svojevrsna čitanka osmanskog turskog. Osmanska čitanka – vježbenica korištena na ovaj način predstavlja prvi konkretan i nepobitan dokaz o učenju osmanskog turskog jezika na višoj razini u razdoblju dok sistematskog programa njegovog učenja u franjevačkoj Bosni još nije

²¹ Numeracija stranica je pogrešna, radi se o zadnjoj stranici teksta (vidi: Prilog 5).

bilo. Stoga, činjenica da je prva franjevačka gramatika turskog jezika iz 1815. godine napisana upravo u Kraljevoj Sutjesci²² možda i nije slučajnost, već svojevrsan kontinuitet.

Budući da se o ovom franjevačkom prototurkologu općenito vrlo malo zna, na ovome mjestu iznijet ću neke nove podatke o životu i karijeri fra Antuna Tomića. Rođen je 24. studenog 1754. u Grabovici kraj Tuzle. Dana 29. srpnja 1770. zaređio ga je fra Bono Benić u sutješkom samostanu. Naukovao je pod Ivanom iz Vareša kao meštrom od novaka.²³ 5. listopada 1778. Tomić je dobio dozvolu generalnog ministra (generala) franjevačkog reda fra Pasquale de Vareseza iz Rima za studiranje teologije u samostanu Santa Maria degli Angeli u Asiziju, uz obavezu povratka u svoju provinciju po završetku studija.²⁴ Antun Tomić je s uspjehom završio studij, i već 11. ožujka 1783. generalni ministar de Varese oslovljava ga kao predavača, odnosno lektora teologije.²⁵

Tijekom kasnije karijere Tomić je dalje napredovao i naposljetku stigao do najvišeg akademsko-prosvjetnog ranga u franjevačkom redu – *lector jubilatus*.²⁶ Drugo pismo generalnog ministra otkriva i da je Antun Tomić u Istanbul stigao iz Dubrovnika u pratnji dubrovačkih poslanika 1783. godine.²⁷ Radilo se o Franu Matovu Gradiju i Nikoli Dominiku Božovu Saraca, dubrovačkim poklisarima harača u rangu ambasadora, koji su na put u Istanbul krenuli 12. ožujka 1783 (Miović, 2003: 257). Tadašnji dubrovački konzul u Istanbulu Đuro Curić, kao i vice-konzul Federico Chirico, bili su obrazovani dragomani, stručnjaci za “orijentalne jezike,” te su vjerojatno pomogli Tomiću u ovladavanju i usavršavanju osmanskog turskog. U to vrijeme kada osmanski turski nije uživao ugled akademskog predmeta i nije pobuđivao zanimanje učenih krugova, glavni autori gramatika i rječnika osmanskog turskog jezika, kao instruktori i učitelji, bili su upravo dragomani, a ranije spomenuti Meninski bio je najpoznatiji primjer (Rothman, 2021: 142-168). Stoga se Curić i Chirico nameću kao mogući učitelji fra Antuna Tomića, s kojim su inače blisko surađivali radeći za franjevačku stvar na osmanskoj Porti. Ako ne osobno,

²² Vidi: Čaušević (2014: 61-62).

²³ AKS, POK-5, Mikić, Arkiva, I, str. 363-364. Na ovom mjestu želim iskazat zahvalnost fra Stjepanu Duvnjaku (1948-2021) iz samostana u Kraljevoj Sutjesci na pomoći koju mi je velikodušno pružio u pronalaženju arhivskih izvora o životu fra Antuna Tomića u travnju 2021. Posebno sam zahvalan na gostoprinstvu i pomoći koju mi je fra Stjepan pružio prilikom istraživanja u samostanskom arhivu i knjižnici u dva navrata. Ovaj veliki Mali brat ostat će zapamćen ne samo kao istaknuti profesor, znanstvenik, arhivist i knjižničar, već i kao iznimno prijatan sugovornik i čovjek.

²⁴ AKS, Pisma, Pismo fra Pasquale de Vareseza od 5. XI 1778. Na stučnoj pomoći u čitanju pisama fra Pasquale de Vareseza zahvalan sam kolegi Luki Špoljariću sa Odsjeka za povijest Filozofskog fakuleta u Zagrebu.

²⁵ AKS, Pisma, Pismo fra Pasquale de Vareseza od 11. III 1783.

²⁶ AKS, POK-5, Mikić, Arkiva, I, str. 363-364; AKS, IV/1 - Necrologium, 23.

²⁷ AKS, Pisma, Pismo fra Pasquale de Vareseza od 11. III 1783.

onda su Tomića mogli uputiti na vrsne učitelje, i posuditi ili nabaviti mu rječnike i gramatike. Kada nije boravio u Istanbulu, Tomić je, kako proizlazi iz pisama generalnog ministra reda sačuvanih u arhivu sutješkog samostana, boravio u Dubrovniku godina 1784., 1789. i 1790. U pismu od 16. ožujka 1784. Tomić je dobio dopuštenje generalnog ministra da napusti Dubrovnik na dva mjeseca radi boravka u samostanu San Benigno u Loretu.²⁸ Ovo dopuštenje poglavara franjevačkog reda za napuštanje Dubrovnika moralo bi značiti da je Tomić bio član franjevačkog samostana u Dubrovniku. 22. srpnja 1789. Tomić ponovo dobiva dopuštenje da na dva mjeseca napusti samostan sv. Frane u Dubrovniku radi obavljanja vjerskih poslova u Bagni di Nocera u Italiji.²⁹ Sljedeće godine Tomić je bio u Rimu, gdje 10. ožujka dobiva dopuštenje generalnog ministra za odlazak u Dubrovnik radi vjerskih poslova.³⁰ Iako iz ovih kratkih pisama dopusnica generala franjevačkog reda ne saznajemo gotovo ništa o kontekstu i razlogu Tomićevih boravaka u Dubrovniku, moguće je iznijeti nekoliko pretpostavki. Po svemu sudeći, što je jednom i eksplicitno navedeno, Tomić je bio smješten u franjevačkom samostanu sv. Frane. Činjenica da generalni ministar de Varese uvijek ističe Tomićevu titulu lektora teologije u svojim pismima mogla bi značiti da je Tomić upravo u toj funkciji boravio u dubrovačkom samostanu. Samostan sv. Frane ili Male braće imao je dugu obrazovnu tradiciju. Godine 1462. osnovani su studiji teologije i filozofije, a 1644. teološki studij postaje generalni studij, dakle franjevački studij najvišeg ranga, otvoren i studentima iz drugih provincija (Brlek i Šikić, 1985: 188-190). Konteksta radi, 1723. godine franjevački red je imao ukupno 33 generalna studija (Brlek i Šikić, 1985: 190, b. 27). Generalnim učilištima je, u načelu, upravljao general franjevačkog reda s vrhovnim upravnim vijećem (Hoško, 1985: 202).³¹ Taj propis vjerojatno objašnjava i pisma dopusnice generalnog ministra kao nadležne osobe upućene fra Antunu Tomiću. Titula *lector jubilatus*, koju navode kasniji bosanski franjevački kroničari poput Baltića i Mikića, kao i sutješki Nekrologij, bio je najviše akademsko zvanje u franjevačkoj prosvjetnoj hijerarhiji, i, kao takvog, mogao ga je dobiti jedino predavač na studiju najvišeg ranga, *studium jubilationis* (Hoško, 1970: 200-201). Generalni studij mogao je, ukoliko zadovolji određene kriterije, postati studij ranga *studium jubilationis*, koji je imao privilegij izdavati svojim nastavnicima titule *lector jubilatus*. To je bio slučaj sa zagrebačkom Franjevačkom bogoslovijom, koja 1670. postaje generalni studij II. klase (*studium generale II classis*), 1681. dobiva naslov *studium*

²⁸ AKS, Pisma, Pismo fra Pasquale de Varese od 16. III 1784.

²⁹ AKS, Pisma, Pismo fra Pasquale de Varese, 22. VII 1789.

³⁰ AKS, Pisma, Pismo fra Pasquale de Varese, 10. III 1790.

³¹ Više o organizaciji franjevačkih studija vidi u: Iriarte (2013: 344-346). Pored navedenih tekstova, za bolje razumijevanje organizacije studija i znanstvene hijerarhije kod franjevaca zahvalan sam Rudolfu Barišiću sa Hrvatskog instituta za povijest, stručnjaku za franjevačko školstvo (usmena komunikacija).

jubilationis, da bi 1700. postala generalni studij I. klase (Hoško, 1970: 200-201). Stoga se može s velikom sigurnošću pretpostaviti da je Antun Tomić titulu *lector jubilatatus* stekao na generalnom studiju u Dubrovniku. I dubrovački je studij, prema bilješki Brleka i Šikića, 1723. bio određen za jubilaciju (Brlek i Šikić, 1985: 190, b. 27). Prema odlukama generalnih kapitula, na generalnom studiju predavala su tri lektora, od kojih su dvojica bili domaći, iz vlastite provincije, a jedan stranac (Brlek i Šikić, 1985: 190). Tu se Antun Tomić, kao "vanjski" franjevac iz Provincije Bosne Srebrene, dobro uklapao.

Uz navedena odsustva iz Dubrovnika za koja je dobio dopuštenje generala reda sačuvana u sutješkom samostanu, Tomić sigurno nije bio u Dubrovniku ni 20. studenog 1786., kada je prema matičnoj knjizi krštenih župe Santa Maria Draperis u toj župnoj crkvi u istanbulskoj Peri krstio sina dubrovačkog konzula.³² Tomić je u Istanbulu bio i sljedeće godine, prema bilješki u knjizi o Temîmu Dârîju, kada tu knjigu dobiva od istanbulskog prijatelja na poklon.

U ovome trenutku ne znamo gdje je Tomić bio u razdoblju od 1790. do 1798., kada je na provincijskom kapitulatu održanom u kreševskom samostanu 8. svibnja 1798. izabran za komisara, generalnog vizitatora (Baltić, 1991: 72). Na kongregaciji održanoj u Fojnici 17. svibnja 1801. Tomić je izabran za gvardijana sutješkog samostana umjesto Augustina Pejčinovića koji je bio smijenjen (Benić, *Protocolum*, str. 272). Prema fra Dominiku Franiću, nastavljaju kronike sutješkog samostana nakon smrti fra Bone Benića 1785., "pod ovim Guardianom jest strashnim načinom mlogo puta scettovao manastir, a najvechme porad nesrichnoga Schubare" (Benić, *Protocolum*, str. 273-274), problematičnog fratra koji je odlučio prijeći na islam, a kasnije se predomislio, zbog čega su sutješki franjevci bili prisiljeni platiti visoke globe. Usto, nakupilo se i drugih globa, tri *džulusa* morala su se platiti vezirima, i podmiriti troškovi pokrivanja kuće u Sarajevu i štale (Benić, *Protocolum*, str. 274-275).

Fra Antun Tomić uživao je povjerenje biskupa fra Grge Ilijića, uz čiju je potporu navodno i postao sutješki gvardijan, a potom i kandidat za provincijala Bosne Srebrene. Međutim, na kapitulatu održanom 25. lipnja 1802. u Kreševu, suprotno očekivanjima, definitorij je većinom glasova izabrao za provincijala fra Augustina Pejčinovića iz Vareša. Prema Franićevom objašnjenju, Tomić je bio viđen kao biskupov čovjek, s kojim je veći dio franjevaca bio u dugogodišnjem sukobu, pa je glas protiv Tomića postao glas protiv biskupa Ilijića. Navodno je Ilijić i izazvao smjenu Pejčinovića s gvardijanstva u Sutjesci ne bi li doveo Tomića na njegovo mjesto. Rezigiran rezultatom izbora, Tomić je dao ostavku na položaj sutješkog gvardijana, a na njegovo mjesto izabran je fra Ivan Bukvić (Benić, *Protocolum*, str. 274-275). Nekadašnji zastupnik bosanskih franjevaca na osmanskom dvoru u Istanbulu i lek-

³² Arhiv samostana Santa Maria Draperis, Istanbul. Liber Baptizatorum ab anno 1765-1796. Liber III et IV, str. 74, no. 327.

tor jubilat nakon toga odustaje od svojih ambicija u upravi reda, i 1803. godine postaje župnik u župi Donja Tuzla (prvi put je ondje služio kao župnik 1800.) (Hadžić, 2018: 261).³³ 23. siječnja 1804. fra Antun Tomić umro je u dobi od 49 godina i pokopan na groblju Lipnice kod Tuzle.³⁴ Moguće je da je prerana smrt ovoga bosanskog franjevca vična osmanskome turskom jeziku usporila razvoj interesa za turkologiju kod bosanskih franjevaca. No, jedanaest godina kasnije, upravo u sutješkom samostanu nastaje prva franjevačka gramatika, čije je sjeme možda, makar indirektno, posijao fra Antun Tomić.

Zaključak

Iako u predmodernom razdoblju nemamo dovoljno podataka za temeljitiju analizu razine znanja osmanskog turskog jezika među bosanskim franjevcima, postojanje osmanskih turskih rječnika u fojničkom samostanu, iznimno brojnih osmansko-turskih posuđenica u glavnim franjevačkim kronikama, te posebice uključivanje u njih transliteriranih tekstova i prijevoda, svjedoči o živom interesu za taj jezik. U dva slučaja dokazano je izvrsno poznavanje osmanskog turskog. Dok o ranijem ekspertu, tumaču osmanskog turskog, i zastupniku interesa Bosne Srebrene na osmanskoj Porti u prvoj polovini 17. stoljeća, fra Filipu Bosancu nema dovoljno informacija za detaljniju analizu, njegov nasljednik s kraja 18. stoljeća, fra Antun Tomić, ostavio je u Kraljevoj Sutjesci osmansku čitanku koja zorno svjedoči o njegovom proučavanju tog jezika. Stoga pojava prve gramatike osmanskog turskog u sutješkom samostanu možda i nije puka slučajnost, dok fra Antun Tomić zaslužuje naslov prvog prototurkologa franjevačke Bosne.

Literatura

Neobjavljeni arhivski izvori i rukopisi

Arhiv samostana Santa Maria Draperis, Istanbul.

Liber Baptizatorum ab anno 1765-1796. Liber III et IV.

Riassunto delle Cronache del Convento di S. Maria Draperis con accenni a fatti accaduti nel Convento di Chio e di Smirne a partire dall' anno 1700-1929.

Arhiv samostana Sv. Petra i Pavla, Gorica, Livno.

Kut. 35, Rijet. 1. Nikola Lašvanin, *Kronika*.

³³ Zahvaljujem Senaidu Hadžiću s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli na primjerku knjige.

³⁴ AKS, IV/1 - Nekrologij (Nek. 1), str. 46; AKS, Pok. 5, Mikić, Arkiva, knj. 1, str. 363.

Arhiv samostana Svetog Duha, Fojnica (AF).

Turcica, Fasc. 4, 8.

Arhiv samostana Sv. Ivana Krstitelja, Kraljeva Sutjeska (AKS).

IV/1 - *Nekrologij* (Nek. 1).

Hikâyet-i Temîm Dârî, Franjevačka knjižnica Sutjeska, br. 112.

POK-5, Mikić, *Arkiva*, I.

Pisma. Pisma fra Pasquale de Varese.

Pok. 14. *Protocolum Conventus Sutiscae*.

Tursko-arapski spisi.

Muzej samostana Svetog Duha, Fojnica.

Ahdnama.

Objavljeni izvori i literatura

Arslan, M. U. (2015). *Türk Edebiyatında Temîmü'd-Dârî Hikâyeleri* (İnceleme - Metin). Doktorska disertacija. Dicle University.

Bakula, P. (1970). *Hercegovina prije sto godina ili topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.*, prev. Vencel Kosir. Mostar: Provincijalat Hercegovачkih Franjevaca.

Baltić, J. (1991). *Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vremena u Bosni*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Barišić, R. (2021). *Bosanski Ugri. Institucionalna povijest franjevačkog školovanja 1785. – 1849.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Batinić, M. V. (1913). *Franjevački samostan u Fojnici*. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta.

Bellino, F. (2009). Tamîm al-Dârî the Interpid Traveller: Emergence, Growth and Making of a Legend in Arabic Literature. *Oriente Moderno*, 89, 2, 197-225.

Benić, B. (2003). *Ljetopis sutješkog samostana*, ur. i prev. Ignacije Gavran. Sarajevo-Zagreb: Synopsis.

Boškov, V. (1977-1979). Pitanje autentičnosti Fojničke ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine. *Godišnjak Društva istoričara BiH*, 28-30, 101-102.

Brek, M. i Šikić, M. (1985). Teološki studij u samostanu Male braće u Dubrovniku. U Josip Turčinović (gl. ur.), *Samostan Male braće u Dubrovniku* (str. 185-197). Kršćanska sadašnjost i Samostan Male braće u Dubrovniku: Zagreb-Dubrovnik.

Čaušević, E. (2014). *The Turkish Language in Ottoman Bosnia*. Istanbul: The Isis Press.

- Drljić, R. (1937). Rezidencija Sv. Jurja u Galati. *Franjevački vijesnik*, 10-11, 44, 340-355.
- Džaja, S. M. (1990). *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463-1804*. Sarajevo: Svjetlost.
- Fermendžin, E. (1892). *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zagreb: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium.
- Gavran, I. (2003). Uvod. U Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, ur. i prev. Ignacije Gavran (str. 5-32). Sarajevo-Zagreb: Synopsis.
- Hadžić, S. (2018). *Primjeri suživiljenja. Bilješke o tuzlanskom kraju u 19. stoljeću*. Tuzla: Arhiv TK i DAZTK.
- Hoško, F. E. (1970). Franjevačka bogoslovija u Zagrebu (1613-1783). *Bogoslovska smotra*, 40, 2-3, 200-202 (60-62).
- Hoško, F. E. (1985). Nastavna osnova filozofije i teologije u školama hrvatskih franjevacu. U Josip Turčinović (gl. ur.), *Samostan Male braće u Dubrovniku* (199-217). Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost i Samostan Male braće u Dubrovniku.
- Iriarte, L. (2013). *Povijest franjevaštva*, prev. Ante Logara. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Jelenić, J. (1913). *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevacu*. Sarajevo: Zemaljska tiskara.
- Jelenić, J. (1916a). *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*. Sarajevo: Zemaljska tiskara.
- Jelenić, J. (1916b). Necrologium Bosnae Argentinae. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 28, 337-357.
- Jelenić, J. (1990). *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 1. Sarajevo: Svjetlost.
- Kursar, V. (2011). Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti. *Priilozi za orijentalnu filologiju*, 60, 371-408.
- Kursar, V. (2020). Nikola Lašvanin (str. 331-339). U David Thomas i John Chesworth (ur.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History* (331-339). Leiden – Boston: Brill.
- Kursar, V. (2021). *Croatian Levantines in Ottoman Istanbul*. Istanbul: The Isis Press.
- Lašvanin, N. (2003). *Ljetopis*, uredio i latinske i talijanske dijelove preveo Ignacije Gavran. Sarajevo-Zagreb: Synopsis.
- Lecker, M. Tamîm al-Dârî. U *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Vol. 10 (str. 176). Leiden: Brill.
- Mandić, D. (1971). Autentičnost Ahd-name Mehmeda II B.H. franjevcima. *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, 3-4, 61-90.
- Matasović, J. (1930). Fojnička regesta. *Spomenik Srpske kraljevske akademije* 67, drugi razred 53, 61-431.

- Matteucci, G. (1975). *La missione francescana di Costantinopoli. II. Il suo riorganizzazione e fecondo apostolato sotto i Turchi (1585-1704)*. Firenze: Studi Francescani.
- Miović, V. (2003). *Dubrovačka diplomacija u Istambul*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU.
- Özkan, H. (2011). Temîm ed-Dârî. U *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Vol. 40 (str. 419-421). Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pejić, P. (1977). Hrvatski franjevci u Svetoj zemlji. *Kačić*, 9, 147-162.
- Pranjković, I. (2000). *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrenice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Rothman, E. N. (2021). *The Dragoman Renaissance. Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Yeşil, Mahmut, "Temîm ed-Dârî ve Rivâyetleri," *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 91-114.

Bosnian Franciscans and Ottoman Turkish Language in Pre-Modern Times

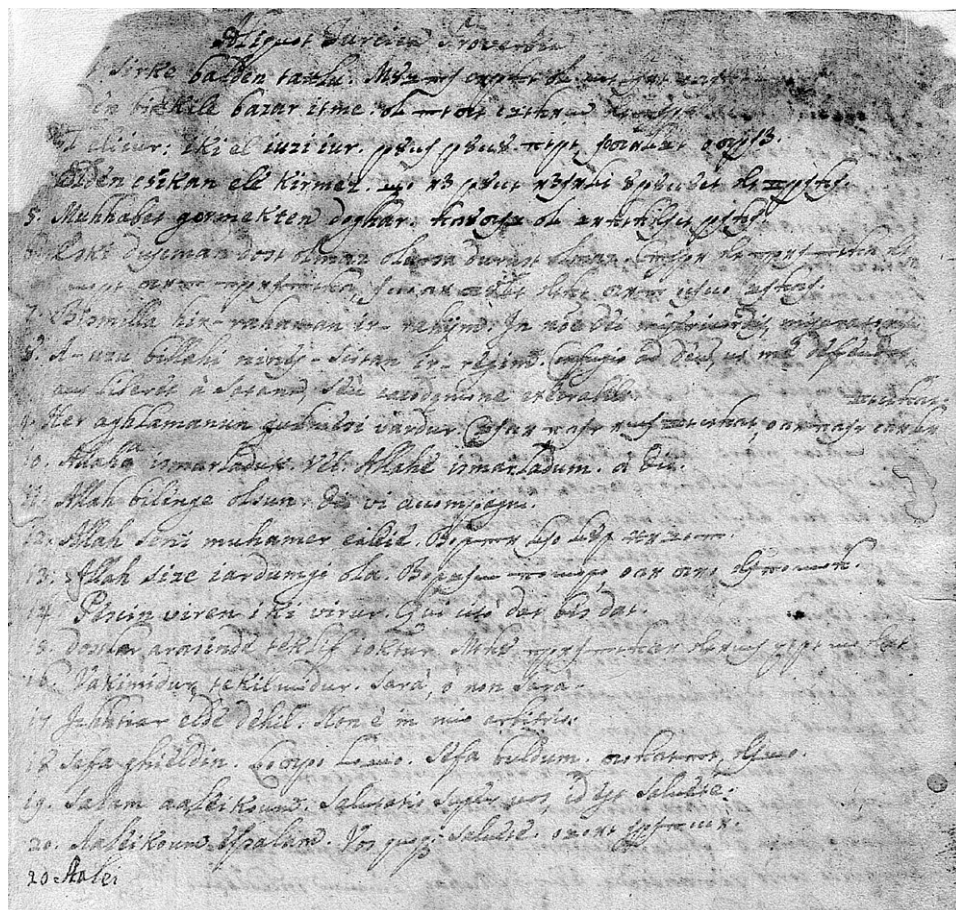
The author discusses development of interest in Ottoman Turkish language learning in Franciscan Bosnia in premodern period, before its modern systematic study was introduced in the 19th century. This interest in the official language of state and state offices was pragmatic. The first Bosnian Franciscan that knew Ottoman Turkish, Fr. Filippo Bosnese, was the representative of the Franciscan Bosnia in Istanbul in the first half of the 17th century. Although there is no clear data about knowledge of the language in the 18th century, interest in Ottoman Turkish was high, as inclusion of Ottoman Turkish words, sayings and phrases, as well as translated and transliterated documents into the major Franciscan chronicles of Nikola Lašvanin and Bono Beniç indicates. At the end of the 18th century, as an expert in Ottoman Turkish, Fr. Antun Tomić was representing interests of the Franciscan Province of Bosna Srebrena in Istanbul. He returned to Bosnia with a manuscript book that he used as a reader for language training. Interestingly enough, eleven years after his death in 1804, the first Ottoman Turkish grammar was written in his parent monastery in Kraljeva Sutjeska.

Key Words: Ottoman Turkish Language Knowledge, Ottoman Turkish Texts, Bosnian Franciscans

PRILOG 1

Aliquot Turcica Proverbia ("Nekoliko turskih poslovice")Nikola Lašvanina, *Ljetopis*

(Arhiv samostana Sv. Petra i Pavla, Gorica, Livno, Kut. 35, Rijet., Kronika, str. 175)

PRILOG 2

*Prokleti otpis iz pera Madena ili Tevterdara*Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*

(Arhiv samostana Sv. Ivana Krstitelja, Kraljeva Sutjeska, Pok. 14. Protocolum Conventus Sutiscae, str. 251)

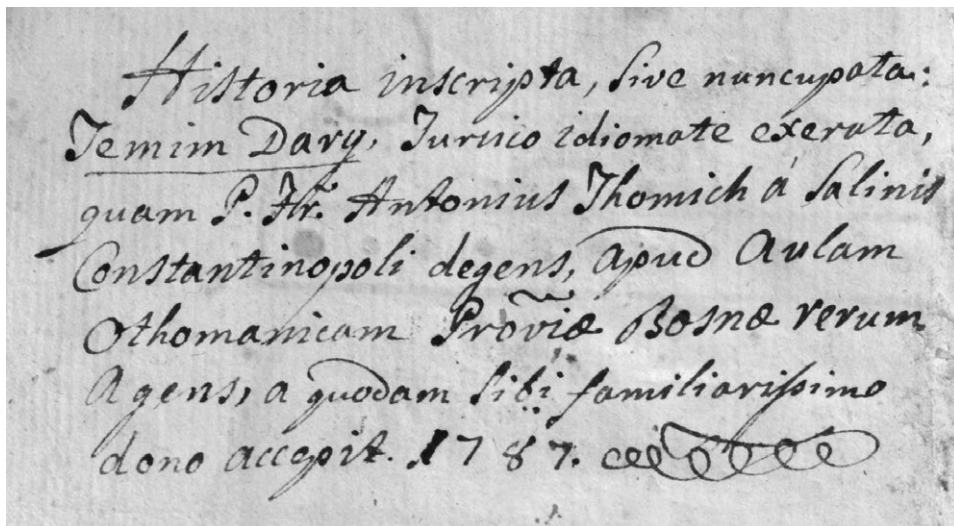
Gmri meschiarav hilafine mustakilen enisicerif virdiglinun cai:
 6 Di culunmajup, lachin buquna muselantik Berati Hiyali Devle
 fi ahianun veyaviri chimednenun seipattelerile verisimemek va smi
 humgun sadro smadikce talleme caidat mamahinien mada
 ja, karkumajun seovlasimgun seffafosse sudur olma
 gnilc, imdihimabad murcuuden bu miffula Muselantik Pera
 ti virdimajup barmenub katihumgun seovrahimakuun perakte
 idid berat, ve gerak korviet, ve malkilunden insihicir surde
 ri zuurinde smihumgun sadro smadikce talleme caidat olmanca
 vava 1199 senesi Nabul - fctarun indoredunigien tarikinde
 musal va merivan maden tallemidgal il muva haber laimesi
 murajaddur 1197-g. Seval-1783. S. 7 bir.

PRILOG 3

Unutarnja stranica korica rukopisne knjige "Hikâyet-i Temîm Dârî"

(Arhiv samostana Sv. Ivana Krstitelja, Kraljeva Sutjeska, Hikâyet-i Temîm Dârî, Franjevačka knjižnica Sutjeska, br. 112, unutarnja stranica korica)

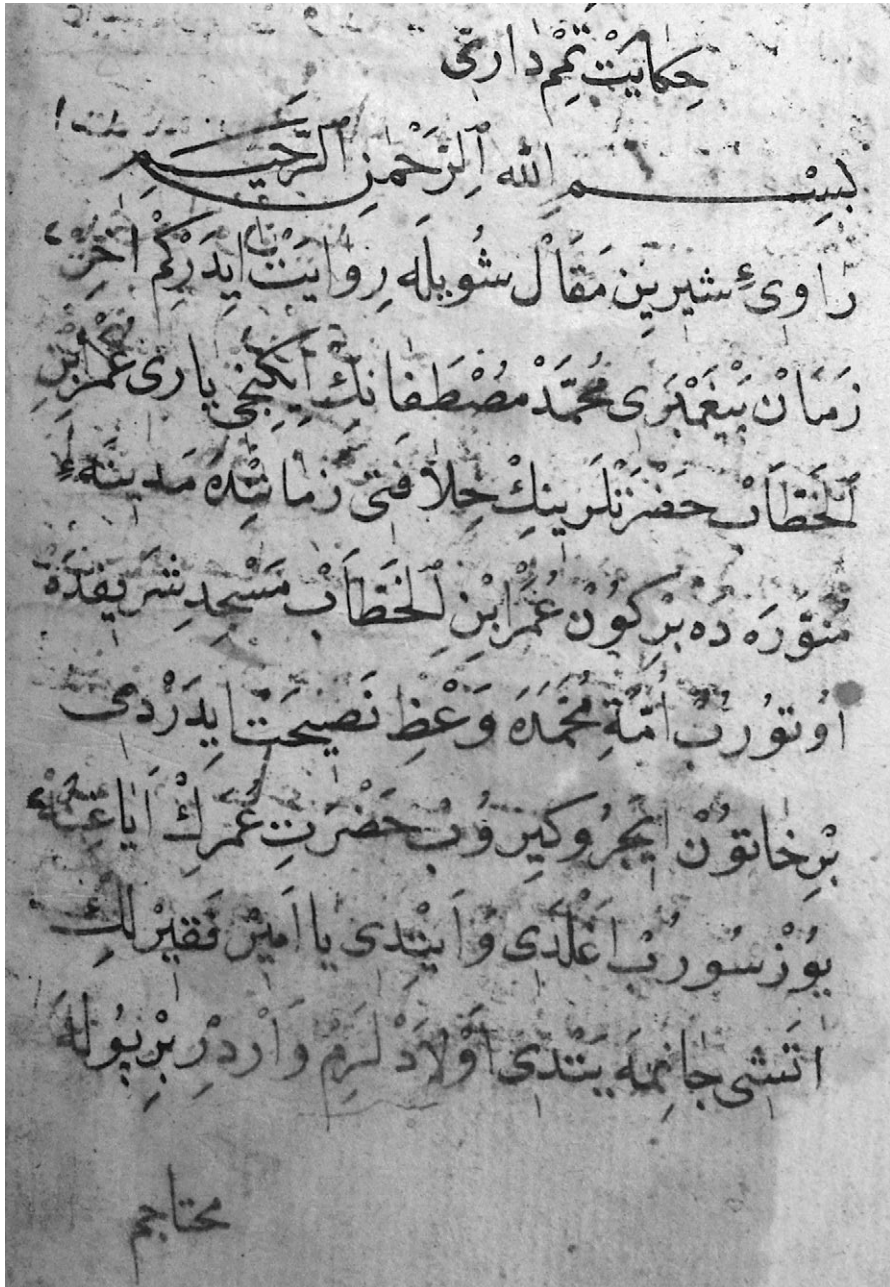
Historia inscripta, sive nuncupata: Temim Daryy, Turcico idioma exarata, quam P. Fr. Antonius Thomich a Salinis Constantinopoli degens, apud aulam Othomanicam Provi[nci]ae Bosnae rerum agens, a quodam sibi familiarissimo dono accepit 1787.

PRILOG 4

Prva stranica knjige "Hikâyet-i Temîm Dârî"

(Arhiv samostana Sv. Ivana Krstitelja, Kraljeva Sutjeska, Hikâyet-i Temîm Dârî, Franjevačka knjižnica Sutjeska, br. 112, str. 1)

PRILOG 5

Zadnja stranica knjige "Hikâyet-i Temîm Dârî"

(Arhiv samostana Sv. Ivana Krstitelja, Kraljeva Sutjeska, Hikâyet-i Temîm Dârî, Franjevačka knjižnica Sutjeska, br. 112, str. 23)

